

QUÁ TRÌNH XÃ HỘI HÓA VÀ TẦNG LỚP XÃ HỘI

LÂM THỊ ÁNH QUYÊN(*)

Bà và cháu

Theo nguyên tắc giáo dục, mỗi đứa trẻ, khi bước vào nhà trường đều có một sự khởi đầu như nhau. Trong thực tế, sự khởi đầu của mỗi đứa trẻ hoàn toàn khác nhau. Sự khởi đầu đó phụ thuộc vào vị trí của cha mẹ chúng, vị trí đó nằm ở thang bậc nào trong hệ thống cơ cấu xã hội. Cơ cấu xã hội là một khái niệm xã hội học để chỉ rằng vào một thời điểm lịch sử nhất định trong một xã hội có sự phân chia dân cư vào những vị trí xã hội, vốn được xem là những yếu tố ảnh hưởng đến những cơ may trong đời sống. Cơ may trong đời sống được phân bố không đồng đều theo những vị trí xã hội mà con người ta đảm nhận, góp phần phát triển cá nhân, thực hiện những khả năng, những mong muốn và những hy vọng. Và những đứa trẻ mà cha mẹ chúng nằm ở bậc thang dưới về thu

nhập, quyền lực, giáo dục và uy thế sẽ bị cản trở trên con đường tiếp cận những nguồn tài nguyên của xã hội. Vì vậy mà các chính sách xã hội, chính sách về giáo dục được đưa ra nhằm để tạo một sự khởi đầu tốt đẹp cho mọi trẻ em trong xã hội. Ví dụ để "hướng đến một thế hệ công dân tự tin, thông minh" (tựa bài báo trong Sài Gòn Giải Phóng, 1/8/2005), chính phủ Thái Lan đã đề ra biện pháp tặng quà cho các bé sơ sinh. Theo đó, các bậc cha mẹ khi sinh con sẽ được tặng một bộ sách và đĩa CD bao gồm các bài hát ru, được các chuyên gia soạn thảo riêng với mục đích khuyến khích tư duy, vận động não bộ cho trẻ. Chính phủ cũng đang xem xét khả năng tặng sách miễn phí cho trẻ em.

Nhưng một sự khởi đầu tốt đẹp, lại phụ thuộc rất nhiều vào quá trình xã hội hóa tại gia đình. Nói đến xã hội hóa tại gia đình tức là nói đến:

- Hành vi kiểm soát của các bậc cha mẹ,
- Mối quan hệ cảm xúc giữa cha mẹ và con,
- Nhấn mạnh đến sự độc lập và thành tích,
- Loại hình truyền thông giữa cha mẹ và con cái.

Gia đình được mô tả là cơ quan trung chuyển chính đối với sự tái sản xuất xã hội. Nhà xã hội học Rolff đưa ra giả thiết: Đặc tính xã hội, đó là sự kết nối giữa những đặc điểm nhân cách của cha mẹ và sự phát triển của đứa trẻ có một

(*)Giáo viên cơ hữu Khoa Xã hội học, Đại học Mở Bán công TP.HCM

mối quan hệ trực tiếp. Nói đến đặc tính xã hội tức là nói đến những đặc điểm nhân cách như động cơ về thành tích, những định hướng giá trị, trí thông minh và khả năng ngôn ngữ. Tài năng cá nhân của một đứa trẻ trong những gia đình công nhân không được hình thành do cha mẹ chúng có những thái độ giáo dục khác so với tầng lớp trung lưu và thượng lưu trong xã hội. Vì vậy mà những đứa trẻ này gặp những khó khăn tại nhà trường và trong nghề nghiệp của chúng sau này. Và như vậy, đặc tính xã hội này lại góp phần tái sản xuất cơ cấu xã hội, tạo nên những thang bậc "cao- giữa- thấp" trong hệ thống phân tầng xã hội. Và đây cũng chính là vấn đề mà những nghiên cứu xã hội hóa theo những phân tầng xã hội đặt ra từ 50 năm nay. Vị trí của một gia đình trong cơ cấu xã hội (đặc biệt là cơ cấu nghề nghiệp) càng thấp, thì họ càng bị thiệt thòi về vật chất, xã hội và văn hóa. Và quá trình xã hội hóa tại gia đình không thể thúc đẩy tiềm năng nhận thức, động cơ và ngôn ngữ của trẻ. Những tiềm năng này vô cùng quan trọng đối với kết quả học tập tại nhà trường sau này.

Mối quan hệ giữa tầng lớp xã hội và quá trình xã hội hóa tại gia đình:

- Các cuộc nghiên cứu đã chứng minh không có mối quan hệ mạnh giữa hành vi của cha mẹ buộc con cái phải hướng theo ý muốn, chủ đích của họ và tầng lớp xã hội.

- Tương tự như vậy, cũng không có một mối quan hệ mạnh giữa hành vi của cha mẹ đe dọa họ sẽ từ bỏ tình yêu đối với đứa trẻ nếu chúng không chịu từ bỏ hành vi của chúng theo ý muốn của cha mẹ và tầng lớp xã hội.

- Ngược lại, các bậc cha mẹ thuộc tầng lớp công nhân chú ý nhiều đến kết quả của hành động, trong khi đó các bậc cha mẹ của tầng lớp trung lưu chú ý nhiều về chủ đích của đứa trẻ- để quyết định trừng phạt con cái hay không.

- Nói về mối quan hệ cảm xúc giữa cha mẹ và con cái tức là nói đến những quan tâm, giúp đỡ đến chủ đích hành động của đứa trẻ. Có một mối quan hệ giữa tầng lớp xã hội và sự giúp đỡ, quan tâm. Giới tính của các bậc cha mẹ có một vai trò đối với quan hệ này.

- Mối quan hệ giữa tầng lớp xã hội và chú trọng của cha mẹ vào tính độc lập và thành

tích của đứa trẻ rất mạnh. Trẻ em của tầng lớp trung lưu được kỳ vọng phải có những thành tích cao, đặc biệt tại nhà trường, chúng buộc phải học cách độc lập ngay từ rất sớm. Các bà mẹ thuộc tầng lớp trung lưu luôn tìm cách phát triển khả năng trí tuệ và thành tích của đứa trẻ.

- Đối với phân tích về mối quan hệ giữa tầng lớp xã hội và truyền thống trong gia đình, trước nhất phải kể đến Bernstein. Ông đưa ra giả thiết: Các thành viên của các tầng lớp có những điều kiện sống và làm việc khác nhau. Những điều kiện về mặt cơ cấu xã hội này đã hình thành nên hai thứ ngôn ngữ với hai mã khác nhau: mã hữu hạn và mã phức tạp (Mã là hệ thống các tín hiệu có thể truyền đạt thông tin). Mã hữu hạn có cấu trúc đơn giản, sử dụng nhiều đại từ nhân xưng và câu hỏi phụ, không thể hiện được cá tính của người nói. Mã phức tạp có cấu trúc tương đối phức tạp, sử dụng nhiều tính từ, động từ..., thể hiện được đặc trưng cá tính của người nói. Bernstein đã tiến hành khảo sát ngôn ngữ trẻ em thuộc các tầng lớp xã hội khác nhau và đi đến nhận định rằng, trẻ em thuộc tầng lớp trung lưu có cả mã hữu hạn và mã phức tạp. Trong sử dụng, chúng có thể tùy theo hoàn cảnh giao tiếp cụ thể để chọn dùng một trong hai mã. Trong khi đó thì con em của tầng lớp công nhân lao động chỉ có mã hữu hạn mà thôi. Mã phức tạp rất phù hợp với ngôn ngữ ở nhà trường, và như vậy, thành tích học tập của trẻ em thuộc các gia đình tầng lớp trung lưu cao hơn.

Bernstein phân ra làm hai cơ cấu: "Cơ cấu đóng" khi hành vi của các thành viên trong gia đình được ấn định thông qua vị thế xã hội của họ (Mẹ, Cha, con trai, con gái) và "Cơ cấu mở" khi các thành viên trong gia đình được đối xử một cách uyển chuyển theo đặc điểm cá nhân của họ. Theo ông, một cơ cấu đóng khi các bậc cha mẹ có những kinh nghiệm làm việc hạn chế; một cơ cấu mở khi cha mẹ có những kinh nghiệm làm việc nhấn mạnh đến tính tự lập, sáng tạo. Và cơ cấu mở sẽ phù hợp với hệ thống tương tác và truyền thông hướng đến từng cá nhân trong gia đình; cơ cấu đóng sẽ hướng đến những vị thế của các thành viên trong gia đình.

Theo Bernstein, sự tương tác hướng đến cá nhân sẽ tạo điều kiện thuận lợi để xây dựng những tiềm năng cho hành động xã hội sau này của đứa trẻ.

Vai trò của kinh nghiệm nghề nghiệp

Để có thể mô tả và giải thích rõ hơn về hoàn cảnh sống, vật chất cũng như xã hội của các gia đình, từ những năm 70, những cuộc nghiên cứu được tiến hành với những phương pháp chính xác hơn nhằm phân tích những điều kiện nào của các hoàn cảnh sống đối với sự hình thành nhân cách. Nhà xã hội học M.L. Kohn (1981) cho rằng những điều kiện nghề nghiệp sẽ có ảnh hưởng quyết định đến sự phát triển nhân cách, những điều kiện này đo được bằng độ "tự khẳng định" ở nơi làm việc của các bậc cha mẹ. Theo Kohn, những điều kiện nghề nghiệp của các tầng lớp trên là yếu tố thuận lợi để các thành viên có thể đưa ra những ý kiến của riêng họ, và nhờ vậy đã tạo niềm tin về khả năng có được hành động duy lý, nhận thức rõ về mục tiêu. Ngược lại, điều kiện làm việc ở những tầng lớp dưới yêu cầu sự thích nghi. Và như thế, các bậc cha mẹ sẽ truyền tải lại những định hướng giá trị của họ vào quá trình giáo dục tại gia đình. Cha mẹ sẽ giáo dục cho con về một thế giới, thế giới đó có được do họ thu nhận trong quá trình làm việc. Thông qua đó, trẻ em sẽ được chuẩn bị những định hướng giá trị và lối sống giống như cha mẹ của chúng: tuân thủ, nhấn mạnh đến những ảnh hưởng từ bên ngoài đối với gia đình tầng lớp công nhân; độc lập, nhấn mạnh đến sự tự chủ ở những gia đình có hoàn cảnh sống thuận lợi. Ý kiến của Kohn đúng ở chỗ cha mẹ thông qua hành vi giáo dục sẽ chuyển tải những thái độ và kỳ vọng hành vi vào đứa trẻ, những thái độ và kỳ vọng mà họ cho rằng rất quan trọng nơi làm việc của họ. Nhưng như một số nhà xã hội học khác nhận xét, cơ chế của sự trung chuyển đó như thế nào thì nghiên cứu của Kohn chưa chỉ ra được.

Tương tự như vậy, Steinkamp và Stief (1978) cũng đã chỉ ra mối quan hệ giữa những điều kiện làm việc của cha mẹ, trình độ giáo dục của cha mẹ và những mục tiêu giáo dục khác nhau và thực tiễn giáo dục khác nhau. Những điều kiện quan trọng trong thực tiễn giáo dục để tạo ra một hành vi tự chủ cho đứa trẻ được xây dựng trên một quá trình làm việc của cha mẹ với những tiềm năng đánh giá, tư duy, sáng kiến, khả năng sử dụng ngôn ngữ, khả năng lập kế hoạch và tổ chức. Ngược lại, những nghề nghiệp ít có những đòi hỏi thậm chí không hề yêu cầu về tiềm năng tư duy và lập kế

hoạch, không đòi hỏi những hành vi sáng tạo sẽ đem đến những thực tiễn giáo dục mang tính tuân thủ, thụ động.

Không thể phủ định rằng có mối quan hệ giữa tầng lớp xã hội và những chiều cạnh của xã hội hóa gia đình, nhưng mối quan hệ đó không phải là mạnh. Hoặc nói theo ngôn ngữ thống kê: Phương sai được giải thích trong tất cả các trường hợp đều dưới 10%.

Các cuộc nghiên cứu về quá trình xã hội hóa theo phân tầng xã hội đều tìm hiểu mối quan hệ giữa vị trí của một gia đình nằm trong thang bậc nào của sự phân tầng xã hội và chiến lược xã hội hóa của gia đình đó. Nhưng một điểm yếu của nghiên cứu xã hội hóa theo phân tầng xã hội là chỉ tập trung vào vị thế nghề nghiệp của người cha trong gia đình. Tuy người ta nói đến sự sở thuộc của một gia đình vào một tầng lớp xã hội nào đó, nhưng thật sự là chỉ nói đến một chỉ báo duy nhất, tức là người cha là thành viên của một nhóm nghề nghiệp nào trong xã hội.

Còn người mẹ? Chúng ta biết rằng, cuộc sống hàng ngày trong mỗi gia đình phần lớn đều có sự hiện diện của người mẹ. Thời gian trung bình mà người cha dành cho sự nghiệp giáo dục con cái, rất ít so với người mẹ, và hoàn toàn độc lập nếu tính theo tuổi tăng dần của con cái, theo vị thế xã hội của người cha, theo nghề nghiệp của người mẹ. Nhà xã hội học chuyên nghiên cứu về quá trình xã hội hóa Bertram (1978) cho rằng, người mẹ trong định hướng giá trị cho hành động giáo dục con cái bị ảnh hưởng bởi người chồng. Bởi vì người chồng với những tài nguyên vật chất (thu nhập) và phi vật chất (uy thế) đảm nhiệm chức năng nuôi nấng gia đình đã ảnh hưởng đến không gian hành động của người vợ. Mặc dù khuôn mẫu phân công lao động truyền thống trong gia đình: người đàn ông đảm nhiệm chức năng nghề nghiệp và người phụ nữ đảm nhiệm chức năng nội trợ và nuôi dưỡng con cái dần dà không còn phổ biến, nhất là trong những xã hội có trình độ phát triển cao, nhưng chưa ai dám khẳng định có những thay đổi vào quá trình xã hội hóa của đứa trẻ. Và chúng ta vẫn có quyền phỏng đoán rằng, những phụ nữ làm việc ngoài xã hội ngày nay vẫn chú trọng đến công việc nội trợ và nuôi dạy con cái, và những kinh nghiệm làm việc mà người phụ nữ có được trong quá trình làm việc có ảnh hưởng

thấp hơn là ảnh hưởng của mẫu hình "người đàn ông là trụ cột của gia đình". Cho dù thời gian trung bình mà người cha dành cho con ít hơn người mẹ, điều đó chưa đủ để nói rằng chất lượng và cường độ của mối quan hệ cha-con thấp. Nhiều cuộc nghiên cứu đã chứng minh rằng người cha mang một chức năng rất lớn, họ là mẫu hình quan trọng ảnh hưởng đến sự phát triển về nhận thức, trí thông minh đối với đứa trẻ, đặc biệt là trẻ nam, nhưng những ảnh hưởng về đạo đức, tình cảm thì chưa được chứng minh rõ ràng lắm.

Gia đình đóng một vai trò chủ đạo trong quá trình xã hội hóa tại gia đình, đặc biệt trong 10 năm đầu của đứa trẻ, gia đình là nhóm qui chiếu, nó điều khiển, và lựa chọn những loại hình giáo dục bên ngoài. Khi đứa trẻ tiếp tục học lên cao, ảnh hưởng này giảm dần, thay vào đó là những phương tiện truyền thông đại chúng và những nhóm bạn đồng lứa. Tuy vậy gia đình vẫn là nơi để duy trì ảnh hưởng vào việc tổ chức đời sống của thanh thiếu niên trong các định hướng về những chuẩn mực đạo đức và lập định kế hoạch về nghề nghiệp tương lai. Gia đình vẫn là điểm tựa cho thanh thiếu niên.

Bên cạnh vị trí nghề nghiệp của người cha, cần có những chỉ báo khác để có thể sử dụng phân tích vị trí xã hội và kinh tế của một gia đình trong cơ cấu xã hội: thu nhập, sở hữu, giáo dục, quyền lực, ảnh hưởng cũng như nhà ở, cơ sở hạ tầng tại nơi ở, độ lớn của nhà ở, thành phần xuất thân, truyền thống văn hóa của gia đình... Đặc biệt có thể sử dụng "hoàn cảnh sống" để phân tích. Hoàn cảnh sống là những điều kiện sống giống nhau về mặt xã hội và vật chất của một nhóm người. Con người, trong những hoàn cảnh sống giống nhau hoặc khác nhau sẽ cảm nhận và phân tích những điều kiện sống của họ như thế nào.

Trong xu thế xã hội hiện nay, những điều kiện sống ngày càng được cải thiện, những hoàn cảnh sống ngày càng khác

biệt nhau, điều đó dẫn đến một xu hướng mới: đa dạng các lối sống trong xã hội hiện đại. Khó thể chỉ dựa vào yếu tố tầng lớp để làm điểm tựa khi nghiên cứu về quá trình xã hội hóa. Con người, tuy cùng một tầng lớp xã hội, nhưng có những hành động khác nhau, suy nghĩ khác nhau, giá trị khác nhau... Vì vậy mà nhà xã hội học Stefan Hradil đề nghị nên sử dụng khái niệm môi trường (Milieu) để giải thích những hoàn cảnh sống khác nhau sẽ có những thái độ, hành vi khác nhau hay nói cách khác những lối sống khác nhau. Những người có tôn giáo, truyền thống vùng, hoàn cảnh kinh tế, khuôn mẫu định hướng văn hóa giống nhau sẽ tạo nên những môi trường tương đối giống nhau. Các nhà xã hội học thường phân ra nhiều loại lối sống theo môi trường: Môi trường khoáng lạc, môi trường tiểu tư sản, môi trường bảo thủ, môi trường công nhân, môi trường hướng đến thăng tiến... Nhờ vậy mà ta có thể giải thích tại sao xã hội Việt Nam hiện nay có những "trẻ em con nhà giàu phải vượt khó", những cậu ấm, cô chiêu phải ngồi tù vì tội đua xe trái phép, hay những thủ khoa đại học con nhà nghèo...

Tài liệu tham khảo:

- 1) Klaus Hurrelmann (Hg.), Handbuch der Sozialisationsforschung, Weinheim: Beltz 1980.
- 2) Klaus Hurrelmann, Einführung in die Sozialisationstheorie, Weinheim: Beltz 1986.
- 3) Martina Lütj, Einführung in die Soziologie der Bildung und Erziehung, Leske + Budrich, Opladen 2003.
- 4) Tony Bilton, Ken Sheard, Michelle Stanworth và Andrew Webster, Nhập môn xã hội học, NXB Khoa học xã hội, Hà Nội 1993.
- 5) G. Endruweit và G. Trommsdorff, Từ điển xã hội học, Nhà xuất bản thế giới, 2002.

TÓM TẮT

Vị trí của một gia đình trong hệ thống thang bậc xã hội và hành vi giáo dục con cái có mối quan hệ với nhau như các nghiên cứu xã hội học đã chứng minh, nhưng đây không phải là mối quan hệ mạnh. Ngày nay, các nhà xã hội học đề cập đến một cách tiếp cận mới: nghiên cứu lối sống theo môi trường để giải thích vì sao con người tuy có những điều kiện sống tương đối giống nhau nhưng hành động lại khác nhau. Từ đây, chúng ta có một cái nhìn toàn diện hơn về phương cách giáo dục trong gia đình.

SUMMARY

Researches in sociology have proved that there is a relationship between the position of a family in the society ladder system and the behavior of children education. However, this is not a strong relationship. Nowadays, sociologists are referring to a new approach: studies of the way of life in harmony with the environment to explain why human beings, although having quite similar living conditions, behave differently. From here, we can have a more comprehensive view of the mode of education in the family.